

ҲИФЗИ ПИРЯХҲО ВА МОҲИЯТИ АСОСИИ ОН

Воқеъан пиряхҳо яке аз манбаъҳои асосии обӣ дар тамоми кишварҳо ба шумор меравад. Барои бо об таъмин будани аҳолии тамоми кишварҳо, пирях неъматӣ асосӣ ҳисобида мешавад, чунки бе об ҳеч як нафаре наметавонад зиндагонӣ намуда, умр ба сар барад. Бояд гуфт, ки пирях аксар вақт ҳамчун синоними пиряхшавӣ истифода мешавад. Барои дар сатҳи байналмилалӣ ошно сохтани ин гуна мафҳумҳо саҳми бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон басо рангин аст.

Бояд ёдовар шуд, ки ҳанӯз моҳи мартӣ соли 2021 зимни нахустин ҷаласаи пешвоёни Эътилофи обу иқлим Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд карда буданд, ки обшавии босуръати пиряхҳо дар баробари зиёдшавии истеъмоли об, ки аз афзоиши аҳоли ва рушди иқтисодӣ вобастагӣ дорад, метавонад ба оқибатҳои манфӣ оварда расонад. Бо назардошти ин, Президенти кишвар пешниҳод намуданд, ки чиҳати тамаркуз кардан ба масъалаи мазкур дар сатҳи байналмилалӣ, соли 2025 ҳамчун Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо ва Рӯзи байналмилалии ҳифзи пиряхҳо муайян гардида, бунёди махсуси байналмилалии ҳифзи пиряхҳо таъсис дода шавад.

Ин иқдом дар таърихи 14 декабри соли 2022 аз ҷониби Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид зимни иҷлосияи 77-уми худ қатъномаи “2025 соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо”, ки аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбарӣ шуда буд, бо иттифоқ оро қабул кард.

Боиси ифтихор ва қаноатмандист, ки соли “2025 соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо” қабул ва эълон гардид.

Қайд кардан бо маврид аст, ки пиряхҳо массаҳои ях мебошанд ва он дар минтақаҳои кӯҳӣ бо барфи доимӣ чамъ мешаванд ва қисми поёнии онҳо мисли дарё оҳиста-оҳиста лағжида меоянд. Пирях дар шароити тадқиқи геологии водиҳо ва кӯҳҳо аҳамияти ниҳоят калон пайдо мекунад. Ҳамчун як далели ҷолиб, мо бояд қайд кунем, ки мувофиқи тарзи муайян кардани мафҳуми

чуғрофияи физикӣ, ки бо номи пиряхология маълум аст, яке аз хусусиятҳои асосии он мавҷудияти яхбандӣ дар ҳарду нимкураи (Ҷануб ва Шимол) мебошад. Гумон меравад, ки пиряхҳо боқимондаҳои давраи охирини яхбандӣ мебошанд. Дар он вақт ҳарорати ниҳоят паст яхро маҷбур мекунад, ки ба марзҳои поёнтар раван шавад, ки иқлим ҳоло гарм мешавад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, аз минбарҳои баланд суҳанронӣ намуда фикру ақидаҳои ҳудро оиди масъалаи об ба ҷаҳониён пешниҳод гардонанд.

Тоҷикистон аз захираи об бой буда, қариб 7000 пирях, 155 кӯли гуногунҳаҷм, даҳҳо ҳазор чашмаоби одию маъдани бешумор дорад. Перомуни ин масъала Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин изҳор доштаанд, ки: «Тоҷикистон, алҳақ, як неъматӣ худодод, як муъҷизаи табиат, як пора бихишти рӯи Замин аст. Мисли сарзамини мо табиати нотақрор, оби софу зулол, чашмаҳои ширин, кӯҳҳои зебову сарбаланди дорои сарватҳои бои зеризаминӣ дар ягон гӯшаи олам вучуд надорад. Пас месазад, ки бо чунин диёри зебоманзар ифтихор намоем ва шукри ҳар пора заминро ҳар қатра обаш бикунем, ин ҳама дороиашро, ки сарчашмаи ҳаёти мост, тозаю озода ниғаҳбон бошем».

Албата ин гуна суҳанрониҳо диққати ҷаҳониёнро басо рангин месозад. Бояд дар ин раванд мо бикӯшем то ки обро неъматӣ бебаҳо доништа онро тозаву озода ва покиза ниғаҳ дорем. Бе об, мо ҳаёт ба сар бурда наметавонем, чунки об ин манъбаи ҳаёт мебошад. Об ин нерудихандаи инсон ба шумор рафта, 80% узви бадани инсонро об ташкил медиҳад. Агар инсон аз об танқисӣ кашад пас он зиндагонӣ карда наметавонад. Ташаббусҳои Пешвои муаззами миллат доир ба об ва сиёсати обӣ дар тӯли 15 соли охир аз ҷониби СММ пайваста дастгирӣ меёбанд.

Боиси ифтихор аст, ки дар асоси ин қатънома, пешниҳодҳои ироашудаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, аз ҷониби кишварҳои узви СММ дастгирӣ ёфтанд, аз ҷумла:

- Ёлон гардидани 21 март ҳамчун Рӯзи байналмилалии ҳифзи пирияхҳо;
- Ёлон шудани соли 2025 ҳамчун Соли байналмилалии ҳифзи пирияхҳо;
- Дар назди СММ таъсис додани Фонди боварии байналмилалӣ барои саҳмгузори ба ҳифзи пирияхҳо;
- Дар соли 2025 доир намудани Конфронси байналмилалӣ оид ба ҳифзи пирияхҳо дар ш.Душанбе.

Воқеан, вобаста бо афзоиши нуфуси аҳоли дар ҷаҳон ва тағйирёбии иқлим норасоии оби ошомиданӣ бошиддат меафзояд. Ҳамасола, танҳо тавассути маълумоти расмӣ дар рӯи Замин бо сабаби сифати пасти об ва норасоии оби сифатнок 4,5 миллион одамон ҳалок гашта, анқариб як миллиарду 200 миллион ба маризиҳои мухталиф гирифтोर мегарданд. Об аз як намуди захираи одию дастраси табиӣ ба захираи ҳаётан муҳимми иқтисодӣ мубаддал шудааст. Он рӯз дур нест, ки об мавқеи нафту газро, ки асбоби танзимкунандаи сиёсати ҷаҳониянд, иваз намояд. Аллакай, баръало рушан аст, ки об ҷузъи сиёсати ҷаҳонӣ ва минтақавӣ маҳсуб шудааст. Пирияхҳо ташкилкунандаи об ба ҳисоб мераванд.

Аслан пирияхҳо аз қисматҳои гуногун иборат мебошанд:

- 1.Минтақаи чамъкунӣ;
- 2.Минтақаи бекоркунӣ;
- 3.Тарқишҳо;
- 4.Моренес;
- 5.Терминал;

Мафҳуми пириях инчунин аксар вақт барои истинод ба раванди моделсозии релеф аз пастшавии намоёни ҳарорат, ки боиси рушди пирияхҳо мегардад, истифода мешавад. Аз ин рӯ, пирияхшавӣ ин натиҷаи иқлим мебошад. Масалан, вақте пириях ба вучуд меояд, он аз ҳисоби саҳми ях аз оби яхшуда, бориши барф ва тарма мерӯяд. Пирияхҳо дар навбати худ дар натиҷаи

чудошавӣ ва бухоршавӣ, вазни худро гум мекунанд. Чунин намуди гуногуни пирахҳо мавҷуданд:

- 1.Пирахӣ баландкӯҳ;
- 2.Сирки пирахҳо;
- 3.Кӯлҳои пирахӣ;
- 4.Водии пирахҳо;
- 5.Инландсис;
- 6.Друмлинс;

Қисми зиёди пирахҳои Тоҷикистонро пирахҳои баландкӯҳӣ ташкил медиҳад.

Фарқи байни талафот ва афзоиши масса мувозинати пирахӣ номида мешавад.

Пирахҳо яхҳои фишурдашудае мебошанд, ки дар тӯли ҳазорсолаҳо ба вучуд меоянд. Афтиши мутгасили барф ва ҳарорати пасти 0 дараҷа ба таври мутгасил боиси он мегардад, ки барф дар ҳамон ҷо ҷамъ шуда, онро ба ях табдил медиҳад.

Пирахҳо бузургтарин ашё дар сайёраи мо мебошанд. Ҳарчанд мо метавонем далелҳои пирахшавиро дар давраҳои гуногуни геологӣ дастрас намоем, пирахҳои ба истилоҳ ҷаҳоргона ҳамонест, ки тавачҷӯҳи бештари муҳаққиқонро ба худ ҷалб месозад, зеро мероси онро дар манзараи кунунӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Ин робитаи зичи байни пирахҳо ва иқлим пирахҳоро ба мавзӯи тавачҷӯҳи олимон ва табиатшиносон табдил додааст. Ба ин маъно, гармшавии глобалӣ ба пирахҳо таъсир мерасонад ва ба ақибнишинӣ ва нобудшавии пирахҳо мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, кӯшишҳо барои суғурта кардан ва баргардонидани тағирёбии иқлим барои сайёра хеле муҳим мебошад. Қайд кардан ба маврид аст, пирахҳо дар натиҷаи гарми обро ба миён меоранд.

Об манбаи бузурги истехсоли неруи барқ низ мебошад ва кунун захираҳои потенциалии энергетикӣ он дар ҷумҳурии қариб ба 530 млрд кВт/соат мерасад. Сабаби асосии пайдоиши чунин энергияи зиёд дар ҳудуди

кишвар ин аз минтақаҳои баландкӯҳ дар натиҷаи об шудани пирияхҳо сарчашма гирифта дарёҳо ба ҳисоб меравад. Аммо, дар айни замон ҳамагӣ анқариб 3,5% захираҳои гидроэнергетикии кишвар истифода мешавад. Аз ҳудуди Тоҷикистон калонтарин дарёҳои Осиёи Марказӣ – Ому, Сир, Зарафшон ҷорӣ мешаванд. Ҳавзаи дарёи Ому бузургтарин дар минтақа буда, аксари дарёю рудҳои хурди Тоҷикистон ба ин ҳавза тааллуқ доранд. Масоҳати ин ҳавза ба 227 ҳазор километри мураббаъ расида, сарҳади он дар шимол бо қаторкӯҳҳои Олою Туркистон, дар шарқ бо кӯҳҳои Сарикӯл ва дар ҷануб то кӯҳҳои Ҳиндукуш мерасад. Дарозии умумии дарёи Ому 2540 километрро ташкил дода, серобии он назар ба дарёи Сир се маротиба зиёд аст. Он аз ҷиҳати серобӣ қариб ба дарёи калонтарини Африқо - дарёи Нил баробар аст. Вале ҳамагӣ дар ҳудуди Тоҷикистон аз 18 то 22% оби ҳавзаи дарёи Ому истифода мешавад. Боқимондаи он дар кишварҳои ҳамсоя баҳрабардорӣ мегардад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, оид ба вазъи имрӯзаи пирияхҳои Тоҷикистон таъкид менамоянд, ки вазъи ба ин монанд дар пирияхҳои Помир низ ба вучуд омада истодааст. Обшавии бузургтарин пирияхи воқеъ дар хушкӣ - пирияхи Федченко дар Тоҷикистон, ки зиёда аз 75 километр дарозӣ дорад, намунаи возеҳи ин гуфтаҳо мебошад. Пажӯҳишҳо нишон медиҳанд, ки фақат дар тӯли 70-80 соли охир пирияхи Федченко зиёда аз як километр ақиб рафта, майдони он то 44 километри мураббаъ кам шуда истодааст. Зиёда аз ин, ҳаҷми он 15 километри мукааб ихтисор гардида, суръати миёнаи ақибравии нӯги пириях дар як сол 16 метрро ташкил медиҳад.

Ин мафҳумро бевосита Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асоси маълумотҳои ба даст овардаи муҳаққиқон пешниҳод менамоянд, ки пирияхҳо захираи асосии оби соф ба ҳисоб меравад, изҳор доштанд, ки обшавии босуръати онҳо дар баробари зиёдшавии истеъмоли об, ки бо афзоиши аҳоли ва рушди иқтисодӣ вобастагӣ дорад, метавонад ба оқибатҳои бағоят манфӣ оварда расонад. Ин омил ба паст шудани маҳсулоти маҳаллии кишоварзӣ,

афзоиш ёфтани норасоии об ва баланд шудани сатҳи миёнаи оби баҳрҳо таъсир
расонида метавонад. Аз ин рӯ моро зарур аст, ки бояд обро мисли гавҳараки
чашм эҳтиёт кунем чунки бе об, дар олами ҳастӣ ҳайёт вучуд надорад.

н.и.и., дотсенти кафедраи “Кибернетика ва иқтисоди рақамӣ”

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Алимардонов Тохирчон Ашуралиевич.